

İşârî Te'vil ve Kuşeyrî'nin Cihad ve Kıtâl Ayetlerini Yorumlama Yöntemi

Doç. Dr. Sami KILINÇLI*

Atıf / ©- Kılınçlı, S. (2017). İşârî Te'vil ve Kuşeyrî'nin Cihad ve Kıtâl Ayetlerini Yorumlama Yöntemi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 119-155.

Öz- İslam tarihinde ortaya çıkan Kur'an'ı yorumlama çabalarından biri de işârî/irfânî te'vil anlayışıdır. Sûfiler kendi anlayışlarının Kur'an'dan kaynaklandığını açıklamak ve görüşlerini ayetlerle temellendirerek insanlara ulaştırmak için işârî tarzda eserler telif etmişlerdir. Sûfilerin bu anlayışında ayetlerin zâhirî anlamları gözetilmekle birlikte kalplerine doğan işâret ve ilhamlar da te'vilin rotasını belirlemiştir. Bu eserler son dönemlerde her ne kadar işârî tefsir olarak tanımlanmakla birlikte sûfiler eserlerini tefsir olarak değil, hakâik, letâif, keşf gibi kendi irfânî te'vil tarzlarına göre isimlendirmişlerdir. Bu eserlerin en meşhurlarından biri de Kuşeyrî'nin Letâifu'l-İşârât isimli kitabıdır. Kuşeyrî bu eserinde cihad ve kıtâl ile ilgili ayetleri genel olarak zâhirî anlamlarına ve tarihî bağlamlarına uygun olarak açıklamakla birlikte birçok ayeti de işârî tarzda te'vil etmiştir. Sûfiler, insanın en büyük düşmanı kendi içindeki nefsi olduğundan hareketle cihadı büyük cihad, düşmanla yapılan cihadı ise küçük cihad olarak isimlendirdikleri için Kuşeyrî'nin te'villerinde de nefisle cihad konusu öne çıkmıştır. Kuşeyrî ayetleri yorumlarken sûfî düşünceye ait kalp, nefis ve sır gibi kavramlara da yer vermiştir.

Anahtar sözcükler- Tasavvuf, sûfî, te'vil, nefis, cihad

Makalenin geliş tarihi: 27.10.2016; Yayına kabul tarihi: 19.06.2017

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi, e-posta: kilinclisami01@gmail.com

Giriş

Kur'an'ı Kerim ilk ayetlerinin nazil olmaya başlanmasıyla birlikte anlama faaliyetine konu olmuş ve tarihsel süreçte tefsir ve te'vil kavramları çerçevesinde farklı usuller geliştirilerek tarihi süreçte çok geniş bir literatür oluşmuştur.

Müslümanların genel tefsir algıları rivayet ağırlıklı tefsirlerin yanı sıra fikhî, kalamî ve lügavî tefsir eserleri çerçevesinde şekillenmiştir. Felsefî, diğer ifadeyle burhanî te'vil anlayışı ise genel anlayışın dışında kaldığı için bazı âlimlerce eleştirilmiştir.¹ Aşağıda da nakledeceğimiz üzere nazarî ve feyzî/işârî olarak iki farklı şekilde değerlendirilen irfânî/iş'ârî te'vil anlayışı da farklı açılardan eleştirilmiştir.

Biz bu makalede iş'ârî te'vil anlayışının² ne olduğu, hakkında neler söylendiğine dair bazı temel bilgiler nakletmekle birlikte asıl olarak bu te'vil türünün ana metinlerinden biri olan Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-İşârât* isimli eserinde cihad ve kıtal ayetlerinin nasıl anlaşılıp yorumladığını ortaya koymaya çalışacağız.

1. İşârî Te'vil Hakkındaki Mütâlaalar

İmam Maturîdî (v. 333/944) tefsirin Kur'an'ın inişine şahit olan, bağlamı bilen sahabeye, te'vilin ise fukahaya ait olduğunu³ açıklamış; Vâhidî (v.

¹ Felsefî/Burhânî tefsir anlayışa yönelik eleştiriler, değerlendirmeler için bkz. Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, VII. Baskı, Kahire, 2000, I, 308-318; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996, II, 30-40. Beyanî, burhanî ve irfânî te'villle ilgili olarak bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, Kitabevi, çev. Burhan Köroğlu ve diğerleri, İstanbul, 1999, s. 17-603.

² "İşârî tefsir" kullanımıyla ilgili olarak Mustafa Öztürk, "Klasik dönemde sûflerin Kur'an ayetleriyle ilgili görüş ve yorumlarını ifade maksadıyla işaret, i'tibar, hakikat, latife, sır gibi çeşitli kelime ve terimler kullanılmış, son dönemde ve günümüzde ise "işârî tefsir" tabiri yaygınlık kazanmıştır. Bize göre "işârî tefsir" tabiri hem anlam hem de kullanım açısından sorunludur. Bu konudaki yapılan tanımlara göre sonuçta "işârî tefsir" diye isimlendirilen şey aslında tefsir değil, te'vidir. Bize göre bu tür yorumlarla ilgili en isabetli değerlendirme "tasavvufî-irfânî te'vil"dir." demektedir. Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013. s. 81-82, 84. Biz de bu değerlendirmelere bağlı kalarak işârî te'vil tabirini kullanacağız. Bununla birlikte nakilde bulunduğumuz kaynaklardaki "işârî tefsir" şeklindeki kullanımları asıllarına uygun olarak kaydedeceğiz.

³ Ebû Mansûr el-Maturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, th. Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, I, Baskı, Beyrut, 2005, I, 349.

468/1076) de aynı doğrultuda Kur'an tefsirinin nakil ve semadan ibaret olduğunu, tefsir alanında vahyin nüzulüne şahitlik eden sahabilere ait nakillerden bağımsız olarak, akıl-tedebbür ve re'y-tefekkür temelinde görüş beyan etmenin caiz olmadığını açıkça ifade ederek "kitap ve sünnet dışında kalan ve bu ikisine dayanmayan her ilim batıldır. Bu konuda Hz. Peygamber, sahabiler ve tabiün işi sıkı tutmuşlar ve kendi re'yi ile görüş belirtenin doğru bir görüş ortaya koymuş olsa bile hatalı kabul etmişlerdir."⁴ demektedir. Bu açıklamalara göre tefsir sahabeye ait bir faaliyettir ve rivayete dayanması gerekmektedir. Vâhidî'nin "Ebu Abdurrahman es-Sülemî *Hakâiku't-Tefsir* adlı bir kitap yazmış; eğer o eserinin tefsir olduğuna inanıyorsa küfre girmiştir." dediği nakledilmektedir. Vâhidî başkalarını eleştiren, rahat konuşan bir karaktere sahip olduğu için⁵ naklettiğimiz görüşünde de bu yönünün ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Sözlükte "bir nesneyi gösterme, bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinâyeli anlatım" gibi manalara gelen işâret,⁶ tasavvufta "maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılacak kadar gizli olan mânâ" şeklinde tanımlandığı için keşf ve ilhamla Kur'an ayetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı tefsirler de işârî (remzî) tefsir adını almıştır. Söz konusu gizli anlamları kavramanın yolu olarak görüldüğü için tasavvufa "işâret ilmi" de denilmiştir.⁷ Aşağıdaki nakillerde de görüleceği üzere sûflerin Kur'an yorumları tefsir olarak kabul edilmemekle birlikte birçok âlim tarafından yine de tefsir kavramı da yer verilerek işârî tefsir olarak kaydedilmiştir.

"İşârî tefsir" kullanımıyla ilgili olarak Mustafa Öztürk'ün ifadesine göre, "Klasik dönemde sûflerin Kur'an ayetleriyle ilgili görüş ve yorumlarını ifade

⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Komisyon, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994. I, 47-49.

⁵ Bkz. Ebû Amr Takıyyüddîn İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Fetâvâ ve Mesâilü İbnis-Salâh*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Beyrut 1986, II, 196; Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut 1984, XVIII, 342; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 105; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 472. Ayrıca bkz. Uludağ, "İşârî Tefsir", XXIII, 426-427. Vâhidî'nin hayatı ve görüşleri için bkz. Hadiye Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:1, s.135-164.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, th. Heyet, Dâru'l-Maârif, Kahire, trs, IV, 2358.

⁷ Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", *DİA*, İstanbul, 2011, XXIII, 424-425.

maksadıyla işaret, i'tibar, hakikat, latife, sır gibi çeşitli kelime ve terimler kullanılmış, son dönemde ve günümüzde ise "işârî tefsir" tabiri yaygınlık kazanmıştır."⁸

"Aslında sûflere ait yorumların 'işârî tefsir' şeklinde isimlendirilmesi, 'tefsir' kavramının gelişi güzel biçimde isti'mal edilmesidir. Ayrıca, bu isimlendirmenin modern dönemde revaç bulduğu belirtilmelidir. Günümüzdeki Kur'an ve tefsir araştırmalarıyla kıyaslandığında, dini ilimlerle ilgili ıstılah ve kavramları kullanma hususunda geçmiş ulemaya ait eserlerin çok daha titiz ve dakik ifadeler içerdiği gerçeği teslim edilmelidir. Sûflere ait yorumların 'tefsir' değeri taşımaması bir yana, bu yorumların mana ve muhteva itibarıyla okuyucunun pratik hayatında anlamlı bir karşılık bulması da söz konusu değildir."⁹ "Bize göre sûflerin Kur'an yorumları tefsirden çok farklı bir niteliğe sahip olduğu için bize göre bu tür yorumlarla ilgili en isabetli değerlendirme "tasavvufî-irfânî te'vil"dir."¹⁰ demektedir.

Biz de bu değerlendirmelere bağlı kalarak çalışmamızda kendi ifadelerimizde işârî te'vil tabirini kullanacağız. Ancak nakilde bulunduğumuz kaynaklardaki "işârî tefsir" şeklindeki kullanımları asıllarına uygun olarak kaydedeceğiz.

Sûflere göre Kur'an'da mevcut kelime, lafız ve cümlelerin ilk bakışta akla gelen dış (zahr-zâhir) anlamlarından başka bunların sûfinin mârifetteki derecesine göre halka halka genişleyen iç (batn-bâtın) mânaları da vardır. Bu mânaya ulaşmak, bilgi birikimi ve tefekkür kabiliyetinin yanında ahlâkî olgunlukla birlikte keşf ve ilham gibi bilgi kanallarının açık olmasıyla mümkündür. Sûflerin kalbe doğan işaretler ve/veya bâtinî manalarla ilgili meşruiyet delilleri arasında tefekkür ve tedebbür ile Kur'an okumayı salık veren ayetler çok önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an'ın dış anlamını Arapça bilenler, iç anlamını ise yakîn ehli olan ârifler bilebilir. Bununla birlikte mütedil mutasavvıflar zâhirî mânaya ve bu mânalardan çıkan şer'î hükümlere de büyük önem verdiklerinden bâtinî mânanın zâhirî anlamı geçersiz kılmaması gerektiğini de özellikle belirtirler.¹¹

⁸ Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013. s. 80.

⁹ Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 91-92.

¹⁰ Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 82.

¹¹ Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 83; Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", *DİA*, İstanbul, 2011, XXIII, 424-427.

Tasavvufî yorumun meşruiyet delilleri arasında çok farklı yorumlara konu olan ve farklı şekillerde nakledilen “Kur'an'daki her ayetin zahır/zâhiri, batnı/bâtını; her harfin haddi, her haddin de matla'ı vardır.”¹² rivayeti bulunmaktadır.

İşârî te'vilin öncü isimlerinden Sülemî de (v. 412/1021) kendi te'vil anlayışına bu rivayetleri dayanak yapmıştır.¹³ Ancak bu rivayetler hem sübut hem delalet açısından ciddi problemler taşımaktadır. İbn Teymiyye'ye göre söz konusu rivayetler uydurmadır.¹⁴

Sûfîlerin Kur'an yorumları hakkında Zerkeşî, (v. 794/1392) “Sûfîlerin Kur'an tefsiri bağlamında söyledikleri şeyler tefsir değildir. Bunlar ancak onların Kur'an tilaveti sırasında fark ettikleri manevi hakikatler ve istiğrak halleridir.”¹⁵ denildiğini naklederken; Suyûtî (v. 911/1505) ise daha açık bir ifadeyle, “Sûfîlerin Kur'an'la ilgili görüş ve yorumları tefsir değildir.” demiştir.¹⁶

Kendisi de bir sûfî olan Şah Veliyyullah'a göre ise sûfîlerin işâretleri ve itibarları aslında tefsir ilminden değildir. Ancak bunlar, Kur'an'ı dinleyen ve tefekkür eden sâlikin kalbine doğan, kendisine keşf olunan şeyler veya kendisine verilen ma'rifettir. Bu durum Leyla ve Mecnun hikâyesini dinleyen aşığın zihninde kendi aşkına dair bazı hatıraların canlanmasına benzemektedir.¹⁷

¹² Ahmed b. Ali Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Huseyn Selîm Esed, I-XIV, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs-Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, Şam-Beyrut 1986-1992, IX, 81-83, 278. Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'ul-Fevâid*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ, I-XII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, VII, 316; Ahmed b. İbrâhîm Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah (I-IX), Âdil b. Sa'd (X-XVIII), I-XVIII, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1988-2009, V, 441-42.

¹³ Muhammed b. Hüseyin b. Musa el-Ezdî es-Sülemî, *Tefsîru's-Sülemî (Hakâiku't-Tefsîr)*, th. Seyyid İmrân, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, I. Baskı, Beyrut, 2001, s. 21-23. Ayrıca bkz. Bedreddin Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1971., II, 95; 104, 105; Celaleddin Abdurrahman es-Suyuti, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed b. Ali, Daru'l-Hadis, Kahire, 2006, II, 473-475. Zâhir-bâtın hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, İstanbul, 2011, s. 240-248.

¹⁴ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, nşr. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Dâru'l-Vefâ, III. Baskı, 2005, XIII, 124.

¹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 105.

¹⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 472.

¹⁷ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, Tefsir Usulü, İ'tisam Yay. Ankara, 2015, s. 222.

İbn Teymiyye'ye göre, "insanların çoğundan ya da bir kısmından saklı kalan bir ilim türü olarak bahsedilen bâtın ilmi iki çeşittir: İlki, zâhir ilmine aykırı olan bâtın; ikincisi de zâhire ters düşmeyen bâtın ilmidir. Bunlardan birincisi batıldır. Her kim, zâhiri ilme aykırı düşen bir bâtın ilmine ya da bu tür bir bâtının bilgisine sahip olduğunu iddia ederse hata yapmış olur. Bu takdirde o, ya mülhid-zındık ya da cahil ve dalalete düşmüş, hatalı biridir. İkincisine yani zâhire ters düşmeyen bâtın ilmine gelince; bu, zâhir ilmi çerçevesinde görüş beyan etme mesabesinde. Dolayısıyla, doğru olabileceği gibi yanlış da olabilir. Bâtın, zâhire muhalif olmadığı ve yine genel kabul gören zâhire muhalefet açısından bir asılsızlığı bilinmediği sürece, doğru olarak kabul edilir. Şayet batıl olduğu bilirse, reddedilir. Ne doğruluğu ve ne de yanlışlığı bilirse, bu durumda yargıda bulunulmaz, susulur. Genel kabul gören zâhire aykırı olan bâtın örneği, İsmailiyye fırkasından, Bâtınî Karmatîler, Nusayrîler ve benzerleri ile yine bu fırkalarla aynı anlayışı paylaşan filozoflar, aşırı mutasavvıflar ve kalamcılarının ileri sürdükleri iddialarda ifadesini bulmaktadır."¹⁸

"Bâtınî yorumlar konusundaki görüşler iki madde halinde özetlenebilir. Birincisi: İslami temel bilgilere/dinin temel ilkelerine aykırı olduğu için özü itibarıyla batıl olduğu için kabul edilmesi mümkün olmayan yorumlar. İkincisi: özü itibarıyla doğru olan manalardır. Sûfîler bu manaları Kur'an ve hadiste onların anladıkları anlamlardan farklı manaları içeren lafızlarla temellendirmekte ve bu yorumlarına da "işârât" diye isimlendirmektedirler. Nitekim Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin "*Hakaiku't-Tefsîr*" adlı eserinde buna dair pek çok örnek bulmak mümkündür. Ancak bu tür yorumlarda da lafız sadece bu anlama geliyor denilmesi Allah'a iftira olduğu için doğru değildir. Böyle bir iddia içermeyen yorumlar ise lafzın delaleti türünden değil itibar ve kıyas kabilinden yapılan yorumlardır. Bu yorumlar bir tür kıyastır. Fıkıhçılar bu tür yorumları kıyas, sûfîler ise işâret olarak isimlendirmişlerdir. Sonuç olarak bu yorumların da sahih ve bâtil olanları vardır."¹⁹

¹⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XIII, 125-126.

¹⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XIII, 128-130. İbn Teymiyye'nin görüşlerine benzer görüşler serdeden Zürkanî, Zehebî ve Mennâu'l-Kattân görüşleri için bkz. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, II, 251-260; 265-266; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-Irfân*, th. Fevâz Ahmed Zemerlî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut, 1995, I, 127. Benzer açıklamalar için bk. Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu Vehbe, XI. Baskı, Kahire, 2000, s. 346-347.

Temel ilkeleri İbn Teymiyye tarafından ortaya konulup daha sonraki âlimler tarafından sistematize edilen söz konusu bu şartlar²⁰ Öztürk'e göre bir yönüyle tasavvufî-işârî yorum tarzını kontrollü biçimde Sünnî beyânî-kelamî sistemin içine alma, diğer yönüyle de Şif-İsmâilî geleneğe özgü bâtinî te'vil tarzını tümünden olumsuzlayıp dışarıda tutma işlevi görmektedir.²¹ Bu şartlar aynı zamanda işârî te'vil yönteminin Kur'ân'ın zâhirini iptal edecek şekilde olmaması gerektiği yönündeki kaygıları yansıtmaktadır. Bu kaygının temelinde ise dinin algılanmasında ve yaşanmasında sabit bir çerçevenin bulunması daha genel ifadeyle dinin korunması amacı bulunduğundan bu çerçevenin dışına çıktığı kabul edilen nazarî sûfî tefsir kabul görmemiştir.

Ulemânın farklı dönemlerdeki bu eleştirilerini dikkate alan ve gereksiz tartışmalara girmek istemeyen sûfiler Mustafa Öztürk'e göre, "Kur'an yorumlarını genellikle işaret, latife gibi kelime/kavramlarla ifade ederek, tasavvufî Kur'an yorumlarını muhtevi eserlerin tefsir diye isimlendirilmemesine özen göstermişlerdir. Söz gelimi Kuşeyrî (v. 465/1072) Kur'an'ın tasavvufî yorumuyla ilgili eserini Letâifu'l-İşârât, Necmeddîn-i Dâye (v. 654/1256) *Bahrü'l-Hakâik ve'l-Meânî* (Aynu'l-Hayât veya et-Te'vilâtu'n-Necmiyye), ve Reşîdüddîn-i Meybüdü (v. 520/1126'dan sonra) *Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l-Ebrâr*, İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1725) *Ruhu'l-Beyân* diye isimlendirmiştir. Gerçi Sehl et-Tüsterî'nin (v. 283/896) her sureden birkaç ayetin tasavvufî yorumunu içeren eseri *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin (v. 412/1021) eseri ise *Hakâiku't-Tefsir* ismini taşır; fakat Tüsterî'nin eseri bizzat kendi telifi olmadığı gibi, eserin bu şekilde isimlendirilmesi de ona ait değildir. Hakâik, letâif, keşf gibi isimlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, sûfilerin Kur'an yorumları tefsirden çok farklı bir niteliğe sahiptir. Bize göre bu tür yorumlarla ilgili en isabetli değerlendirme "tasavvufî-irfânî te'vil"dir. Sûfilerin te'villeri aslında "î'tibar" kavramında ifadesini bulan irfânî düşünce ve kıyasın ürünüdür."²²

Kur'an'ın sûfî/irfânî tarzda ilk olarak yorumlayan Sülemî eserinin muaddimesinde şunları kaydetmektedir: "Zâhir ehli Kur'an'ın müşkilâtı, ahkâmı,

²⁰ Bkz. Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu Vehbe, XI. Baskı, Kahire, 2000, s. 348. Ayrıca bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 13; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 21. Ayrıca bkz. Mahmut Ay, "İşârî Tefsiri Yeniden Düşünmek", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, 24, "103-148," s. 106.

²¹ Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 90.

²² Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 81-82. Ayrıca bkz. Uludağ, "İşârî Tefsir", XXIII, 427.

îrabı, dilsel yönü, mücmeli, müfesseri, nâsih ve mensûhu gibi konularda pek çok eser vermişlerdir. Ancak hakîkati bilenlerin (süfflerin) açıklamaları ise düzensiz bir şekilde sadece Ebu'l-Abbas el-Atâ ve İmam Ca'ferî Sadık'tan nakledilmiştir. Ben bu bilgileri ve hakikat ehline, şeyhlere ait açıklamaları sure tertibini dikkate alarak gücüm ve gayretim nisbetinde derlemek istedim. İbn Mes'ud'un Rasulullah'tan naklettiğine göre 'Kur'an yedi harf üzere vahyedilmiştir. Her ayetin zahır, batnı vardır. Her harfin ise had ve matla'ı vardır.' Buna yakın bir tarzda İmam-ı Ca'fer de, 'Allah'ın kitabı ibadet, işâret, letâif ve hakâik olmak dört esasa dayanmaktadır. İbadet avâma, işâret havasa, letâif evliyaya, hakâik ise enbiyaya aittir.' demiştir.

H. Ali ise, "Her ayetin zâhir, bâtin, had ve matla' olmak üzere dört anlamı vardır." Kur'an'ın zâhiri onu tilavet etmek, bâtını anlamak, haddi ibare, işâret, ahkâm, helal ve haram; matla' ise Allah'ın o ayetle kuldand istediğidir. Allah Kur'an'ı ibâre, işâret, letâif ve hakâik olarak kılmıştır. İbadet dinlemeye, işâret akla, letâif müşâhadeye ve hakâik ise istislama/ Allah'a teslim olmaya bağlıdır."²³

Bu makalede cihad ve kıtal ayetleriyle ilgili görüşlerini tahlil edeceğimiz Kuşeyrî ise eserine kendi te'vil yöntemiyle ilgili şunları kaydetmektedir: "Evliyasının kalplerini irfanıyla açan, yoluna girmek isteyenlere burhanının ışıklarıyla hakkın metodunu ortaya koyan, imanın tahkikini arzu edenlere basireti lütfeden, seçtiği sevgili kulu Muhammed'e hidayet ve mucize olarak furkanını indiren, âlimlerin göğsüne Kur'an'ın ma'rifetini ve te'vilini yerleştiren, onları Kur'an'ın nüzulünün ve kıssalarının ilmiyle şereflendiren, kitabının vad'i, vaîdi, muhkemi, müteşâbihî ve nâsihine imanla âlimleri rızıklandıran; kullarının en seçkinlerini (mutasavvıfları) Kur'an'ın esrarının, işâretlerinin incelikleriyle onların basiretlerini nurlandıran, rumuzlarının esrarına işâret eden Allah'a hamd olsun. Bu seçkin kullar diğer insanlara gizli kalan gaybın nurlarını bilmeye has kılındılar. İnsanlara bu hakikatlerin inceliklerini anlatıp, ona işâret ediyorlar ve en güzel şekilde açıklıyorlar. Onların insanlara anlattıkları ve anlatmadıkları her şeyin hükmü Allah'a aittir.

²³ Sülemî, *Tefsîru's-Sülemî (Hakâiku't-Tefsîr)*, I, 19-23. Bu rivayetler hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2014, 250-259.

Bizim bu kitabımız ma'rifet ehlinin lisanıyla Kur'an'ın işaretlerinden bir kısmını açıklamaktadır. Bu açıklamalar ayetlerin lafızlarının manalarına, usullerine bağlı kalınarak yazılmıştır.”²⁴

Meşhur sûflerden ve *el-Bahru'l-Medîd* isimli eserin müellifi olan İbn Acibe ise (ö. 1224/1809) tefsirinin mukaddimesinde şunları kaydetmektedir: “En yüce ilimlerden biri de tefsirdir. Bu ilimde ancak insanlardan öğrenilen Arap dili, sarf, lügat, beyan, fıkıh, hadis ve tarih gibi ilimlerde derinleştikten sonra imanın tadını alan kemal ehlinen bir kişinin sohbetiyle zevk, hal ve makam açılardan tasavvufa dalan kişi bu konuda yetkili olabilir. Bu yetkinliğe sahip olmayan kişinin tefsir konusunda susarak gücü oranında şeriat ilimleriyle iştigal etmesi en doğru yoldur.

Bil ki zâhir ehli için Kur'an'ın zâhiri, bâtın ehli için de Kur'an'ın bâtını vardır. Bâtın ehlinin tefsirini ancak bâtın ehli tadıp, anlayabilir. Bunların dışındakiler bu tür tefsirleri anlayamaz ve tadını alamaz. Bu tür bâtını tefsirlere zâhir anlam açıklandıktan sonra ince, hassas, dikkatli bir şekilde işaret edilmesi gerekir. Bu işârî yorumlar akıl üstü bir kaynaktan geldiği, rivayetlerle bilinemeyeceği için anlama yetenekleri bu işaretleri kavramaya yetmeyenlerin onları inkâr etmeye çalışmaması ve bu sırlara teslim olması gerekir.

Bu yorumları kabul etmeyen muârizların ‘Bu tür yorumlar Allah ve Rasulü'nün kelamını değiştirmektir’ demeleri seni işârî yorumları kabul etmekten alıkoymasın. Eğer sûfler kendi yorumları hakkında ‘bu ayetin esas manası budur’ demiş olsalardı o takdirde bu tavır ayetin değiştirilmesi olurdu. Ancak sûfler ayetin zâhiri anlamını göre kabul edip, açıkladıktan sonra kendi yorumlarını yapıyorlar.”²⁵

Bütün bu yorumlar sûflerin eserlerini bilinçli bir şekilde ayetlerin nüzul vasatındaki ilk anlamı tespit etmek anlamındaki tefsir çalışması anlamında yapmadıklarını, kendi usullerince Kur'an'ı anlayıp yorumladıklarını göstermektedir.

²⁴ Abdulkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâfu'l-İşârât*, th. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I, 5.

²⁵ Ahmed b. Muhammed b. Acibe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, th. Ahmed Abdullah el-Kuraşî Raslân, Kahire, 1999, I, 49-50.

2. Kuşeyrî ve Letâifu'l-İşârât İsimli Eseri

Rebûlevvel 376'da (Temmuz 986) bugün İran'ın Türkmenistan sınırı yakınındaki Kûçan kasabasının bulunduğu Üstüvâ yöresinde doğan Kuşeyrî baba tarafından Kuşeyr, anne tarafından Benî Süleym kabilesine mensuptur. Küçük yaşta babasını kaybedince akrabalarından Ebü'l-Kâsım el-Yemânî'nin himayesinde büyüdü, Arapça ve edebiyat bilgilerini ondan öğrendi. Biniciliğe ve silâh kullanmaya heves etti; iyi bir binici ve silâhşör oldu.

Kuşeyrî, babasından miras kalan köyüne konulan ağır verginin hafifletilmesini sağlamak ve hesap öğrenip maliye memuru (müstevfî) olmak amacıyla genç yaşta Nîşâbur'a gitti. Burada bir rastlantı sonucu dönemin tanınmış sûfilerinden Ebû Ali ed-Dekkâk'ın sohbet meclisine katıldı ve kendisinden etkilenerек мүridi olmak istedi. Dekkâk ona önce ilim tahsil etmesini söyledi. Bunun üzerine Kuşeyrî Ebû Bekir Muhammed et-Tûsî'den Şâfiî fıkhını öğrendi. Ayrıca kelâm âlimi İbn Fûrek'in, onun vefatından sonra Ebû İshak el-İsferâyînî'nin derslerine devam etti. İsferâyînî'nin kendisine derslerine devam etmesi gerekmediğini, kitaplarını okumasının yeterli olduğunu söylemesi, onun bu sıralarda kelâm ilminde oldukça ileri bir seviyeye ulaşmış olduğunu göstermektedir. Kuşeyrî bu dönemde Bâkılânî'nin eserlerini inceleyerek Eş'ârî kelâmını benimsedi. İlimle meşgul olduğu bu yıllarda bir yandan da müşşidi Dekkâk'ın sohbetlerine devam ederek tasavvufî alanda kendini geliştirdi. Dekkâk onu kızı Fâtıma ile evlendirdi ve medresesinde ders vermesine izin verdi. Hadis ilmiyle de uğraşan Kuşeyrî el-Müstedrek müellifi Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebü'l-Hüseyin el-Haffâf, Ebû Nuaym el-İsferâyînî, Ebû Bekir Abdûs el-Müzekkî, Ebü'l-Hasan el-Ahvâzî gibi muhaddislerin derslerine devam etti. Hatîb el-Bağdâdî başta olmak üzere birçok tanınmış muhaddis kendisinden hadis rivayet etti.

Müşşidi Dekkâk'ın vefatından (405/1015) sonra Ebû Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'ye intisap ederek tasavvufî bilgisini ve tecrübelerini arttıran Kuşeyrî'nin etrafında çok sayıda öğrenci toplandı, ayrıca halkın saygı ve güvenini kazandı. Ali b. Hasan el-Bâharzî, Kuşeyrî'nin güzel hitabeti ve etkili vaazlarından söz ederken taşâ hitap etse onu bile eriteceğini, meclisine şeytan getirilip bağlansa tövbe edeceğini söylemektedir.

Tasavvuf literatürünün temel kitapları arasında yer alan er-Risâle adlı eserin de müellifi olan Kuşeyrî Nîşâbur'daki medresesinde 437'de (1045)

başladığı hadis derslerini ölümüne (465/1072) kadar yirmi yedi yıl boyunca sürdürdü.

Tasavvuf, kelâm, hadis, fıkıh, tefsir, gramer, lügat ve edebiyat gibi ilim dallarında geniş bilgisi olan Kuşeyrî fıkıhta Şafîî, itikadda Eş'arî mezhebine bağlıdır. Daha çok mutasavvıf kimliğiyle tanınan Kuşeyrî tasavvuf tarihinin en önemli kaynaklarından sayılan *er-Risâle*; esmâ-i hüsnâyî şerhettiği *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*; zikir âdâbına dair *Tertîbü's-Sülûk fi Tarîki'llâh*; gramer terimleri ve kurallarının tasavvufî tarzda yorumlandığı *Nahvü'l-Kulûb* gibi eserlerinin yanı sıra kendisinden sonrakileri de etkileyen *Letâifu'l-İşârât* isimli bir tefsir de yazmıştır.²⁶

Kuşeyrî tefsirinde hocası Sülemî'den çok istifade etmiştir. Metodu, Sülemî'nin metoduna yakındır. İleri sürülen fikirler, Sülemî'nin tefsirindeki fikirlerdir. Ancak bu tefsirde senetler atılmış, kaynaklardan bahsedilememiştir. Yani Kuşeyrî, Sülemî tefsirindeki bilgileri kendi düşünce potasından geçirerek yazmıştır.

Kuşeyrî, ayetin özetle manasını verdikten sonra çeşitli anlamları üzerindeki görüşlere değinir: "Bazıları şöyle anlıyor, bazıları böyle anlıyor." der. Şahıs zikretmeden tasavvuf ehli arasında dolaşan anonim manaları sıralar, sonra fasıl diye attığı bir başlıkla va'z uslubuna geçer, içli bir ifade ile zühd ve Tanrı sevgisine dair manalar verir. Gerçekten bu ifadeler, kendisinin çok güzel bir vaiz olduğunu, büyümlü bir ifade yeteneğine sahip bulunduğunu gösterir.²⁷ Eserinde bazı ayetleri zâhiri anlamlarına göre bazılarını da işârî usulle açıklamaktadır. Bazı yerlerde de sûfî yorum yaptığını cümleye "işâreten..."²⁸ şeklinde başlayarak ihsas ederken bir çok yerde böyle vurgu yapmadan doğrudan işârî yorumlara geçmektedir. Tefsirinde tüm ayetlere yer vermekle birlikte geniş açıklamalara da girmemektedir.

²⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmî'n-Nübelâ*, XVIII, 227-233; Zeynuddin Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Tabakâtu's-Sûfiyye el-Kevâkibu'd-Durriyye fi Terâcimi's-Sâdâti's-Sufiyye et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Edîb el-Câdir, Dâru Sâdir, Beyrut, 1999, II, 186-189; Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 474; Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir, *DİA*; XXIII, 427.

²⁷ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 100.

²⁸ Bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, I, 92, 93, 94, 95, 96, 402, 411.

3. Cihad ve İslam'daki Önemi

Arap dilinde “cehd-cühd” mastarıyla kökteş olan cihad kelimesindeki asıl mana Cevherî'ye (ö. 400/1009'dan önce) göre “tâkat”tir.²⁹ Buna mukabil diğer bazı dilciler “cehd”in meşakkat, “cühd”ün tâkat anlamına geldiği yahut her ikisinin de vüs'at ve tâkati (güç, kudret) ifade ettiğini de kaydetmişlerdir.³⁰

Cihad ve mücâhede kelimeleri düşmana karşı bütün imkânları seferber etmek anlamına gelmektedir. Cihad görünen düşmanla, şeytanla ve nefisle olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.³¹ Zâhiri cihad, Allah'ın kelimesinin, dininin en yüce olması için kâfirlerle yapılan savaş ve mülhitle karşı delillerle yapılan cihaddır. Bâtını cihad ise cihadın en zoru olan nefis ve şeytanla yapılan cihaddır. “Büyük cihaddan küçük cihada döndük” rivayeti de bunu anlatmaktadır.³²

Bir müslümanın Allah'a taat yolunda tüm gayretini ortaya koymasını ifade eden bir kelime ve kavram olarak tüm çeşitleriyle Müslüman şahsiyet ve İslam toplumunun oluşmasında, varlığının sürdürülmesinde çok önemli bir kavram olan cihad Kur'ân-ı Kerîm'de isim olarak dört, bundan türeyen fiil şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir; “cihad eden” anlamındaki mücahid ise iki âyette zikredilmiştir.³³ Bu âyetlerin bir kısmında³⁴ cihad kelimesinden doğrudan savaşın kastedildiği anlaşılmakta, bir kısmında da cihad “Allah'ın rızasına

²⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1970, I. 486; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, nşr. Ahmed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Üçüncü Baskı, Beyrut 1984, II. 460.

³⁰ Bkz. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, th. Muhammed Halil Aytânî, Dâru'l-Ma'rife, IV. Baskı, Beyrut, 2005, s. 108; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Matbaatü Hükümeti'l-Küveyt, İkinci Baskı, Mansûra 1994, VII. 534; Mecduddin Muhammed b. Ya'kub el-Fîruzabâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut, Mektebetu'l-İlmiyye, trs. II, 401.

³¹ İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, s. 108; Semîn el- Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, s. 651.

³² Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim es-Semin el-Halebî, *Umdetu'l Huffâz fi Tefsîri Eşrâfi'l-Elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996, s. 651; Fîrûzabâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, II, 402-403.

³³ Bkz. Muhammed Fuad Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbatu Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire, 1364. s. 183.

³⁴ Bkz. et-Tevbe 9/41, 44, 81, 86.

uygun bir şekilde yaşama çabası" şeklinde özetlenebilecek olan genel anlamıyla geçmektedir. Bu kapsam genişliğine rağmen İslâm hukukçularının daha çok "müslüman olmayanlarla savaş" anlamındaki cihada ağırlık vermeleri, bu tür cihadın hukukî bir mahiyet arzetmesi ve birtakım hukukî sonuçlar doğurması sebebiyledir. Nitekim fıkıh kitaplarında, başta savaş ve barış münasebetleri olmak üzere devletler hukukuyla ilgili konuların ele alındığı bölümler "kitâbü'l-cihâd" (veya kitâbü's-siyer) şeklinde adlandırılmıştır. Bunun yanında nefisle mücâhede şeklindeki cihadla daha çok tasavvuf ehli ilgilenmiştir. Bu sebeple cihadın savaştan ibaret olduğunu düşünmek gerçeği yansıtmadığı gibi cihada yalnız savaş anlamının verilmesi, Kur'an ve Sünnet'te ifade edilen anlam ve kapsamı bakımından eksik ve yanlış sayılır.³⁵

4. Tasavvuf Geleneğinde ve Kuşeyrî'ye Göre Cihad

İslam geleneğindeki hâkim cihad anlayışının fakihler ve fakih müfessirlerce şekillendirildiği, dolayısıyla büyük resmin fıkıh-tefsir literatüründe resmedildiği şüphesizdir. Buna mukabil mutasavvıflar cihad konusundaki yaklaşımlarıyla farklı bir anlayışı temsil etmektedir.³⁶ Bu gelenekteki cihad anlayışı, "Küçük cihaddan büyük cihada döndük" (*race'nâ mine'l-cihâdî'l-asğar ile'l-cihâdî'l-ekber*) mealindeki rivayete dayanır. Ali el-Kârî (v. 1014/1605) gibi bazı âlimler bu rivayetin senet/sübut yönüyle zayıf olduğu tespitinde bulunmuş,³⁷ söz konusu rivayete göre Hz. Peygamber bir gazve dönüşünde sahabilere, "Hayırlı bir yere, aynı zamanda küçük cihaddan büyük cihada döndünüz" buyurduğunda sahabiler, "Büyük cihad nedir" diye sorduklarında Rasulullah, "Kulun hevâsıyla mücahadesidir" buyurmuştur. Ancak rivayetin meşhur olan şekli "Büyük cihaddan küçük cihada döndük" şeklindedir. "Bu rivayeti Beyhakî (v. 458/1066) ve Gazâlî (v. 505/1111) zayıf bir senetle sahâbi Cabir b. Abdillah'tan nakletmiş; Hatîp el-Bağdâdî (v. 392/1002) de bu rivayeti Tarih'inde aynı raviden nakletmiştir. Ancak İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) bunun tâbiûn kuşağından İbrahim b. Ebî Able'ye (v. 152/769) ait bir söz olduğunu,

³⁵ Ahmet Özel, "Cihad", *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 527-528.

³⁶ Mustafa Öztürk, "Cihad Ayetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları", *İslam Kaynaklarında Geleneğinde ve Günümüzde Cihad Çalıştayı*, Kuramer, İstanbul, 2016. s. 103.

³⁷ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa*, nşr. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslâmî, İkinci Baskı, Beyrut 1986, s. 211-212.

zaman içinde dilden dile yayılarak şöhret bulduğunu belirtmiştir.³⁸ İbn Teymiyye (v. 728/1328) ise rivayetin asılsız/uydurma olduğunu savunmuştur.³⁹

Kuşeyri'ye göre zâhir cihad açıktan kâfirlerle yapılan ve “küçük cihaddan büyük cihada döndünüz/döndük” rivayetinde de anlatılan; bâtını olan ise nefis ve şeytanla yapılandır.⁴⁰ “Kişinin en büyük düşmanı göğsünde/kendi içinde bulunan nefsidir. Kulun nefsiyle olan en büyük cihad konusunda her çeşit riyazet yoluyla ona baskı uygulaması, kendisinden istenilen amelleri yerine getirmede tüm gücünü kullanarak ruhsat oluşturacak şekildeki te'villere başvurmadan her zaman en zor olan mücadele yöntemini tercih etmesi gerekir.

Tevbenin hakikati tam olarak günahattan vazgeçerek ona herhangi bir kalıntı/kırıntı bırakmamaktır. Kâfir şahıs nasıl şirkten vazgeçip İslam'a girip gereğince amel ettiğinde ondan el çekilir ve serbest bırakılırsa nefis boyun eğip, beşeri zaafı yok edilene/silinene kadar onunla mücadelenin devam etmesi gerekir.⁴¹ “Allah için cihad, ilk olarak haramları, sonra şüpheli durumları ve mubahları terk etmektir. Bunlara ek olarak da Allah'tan başkasıyla bağları kesmek ve her anında Allah'ın rızasına uymayan meşguliyetlerden kendini arındırarak Allah için bütün duyu organlarını yanlış şeylerden muhafaza etmen ve her nefeste Allah ile birlikte olmandır.”⁴² “Kişi nefisini öldürmediği sürece cihadı sahih/doğru olmaz. Bunun için öncelikle kişinin kalbinden rahatını düşünmeyi çıkarıp nefsi ölüme teslim etmesi gerekir.”⁴³ “Allah Teâlâ kalplerine iman yerleşmediği halde iman iddiasında bulunanlardan imanın kabul edilmesini hasr edatını da kullanarak herhangi bir şüpheye kapılmadan Allah ve

³⁸ Bkz. Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, nşr. Husâmu'd-Din el-Kudsî, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, 1351, I, 424-425. Ayrıca bkz., “Cihad Ayetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları”, s. 103. 9. dipnot

³⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XI. 93-94. Zehebî'nin (ö. 748/1348) naklettiği bilgiye göre Muhammed b. Ziyâd el-Makdisî, İbrahim b. Ebî Able'nin savaştan dönen müslümanlara, “Küçük cihaddan döndünüz; peki büyük cihad, kalple cihad hususunda ne yaptınız?” dediğini nakletmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, VI. 325.

⁴⁰ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, I, 395. İlgili ayet Enfal, 8/41.

⁴¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, I. 408. İlgili ayet Tevbe, 9/5.

⁴² Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, II, 463. İlgili ayet Ankebut, 29/69.

⁴³ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, I, 215. İlgili ayet Nisa, 4/74.

Rasulüne iman ederek Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad etme şartlarına bağladı. Bunlara bağlı kalanların imanı makbul diğerlerinininki değildir.⁴⁴

Gayrimüslimlere yönelik olarak nasıl Hz. Musa ve Harun'a "Firavn'a yumuşak konuşmaları"⁴⁵ emredildiyse Peygamberimiz de müşriklerle tartışma ortamı oluşturmadan onları ilk önce güzel ahlaka davet etti. Ancak muhataplar kendilerine hakikat yeterince açıklanmasına, özür olarak öne sürebilecekleri bir durum kalmamasına rağmen batılda ısrar edip müstekbirce davrandıkları zaman tehdit ve zorlama gündeme geldi. Bundan da sonuç alınmayıp konuşma ve kınama işe yaramadığında ise tüm gücü, imkânları kullanarak cihad, savaş gündeme gelmiştir.⁴⁶

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı gibi sūfî bir âlim olan Kuşeyrî nefisle cihadı ön plana çıkarmakla birlikte ayetlerin açıklamalarında Kur'an'ın genel içeriğine ve sünnetteki uygulamaya bağlı olarak cihadın tüm çeşitlerini ve hangi şartlarda hangisinin öncelikli olduğu hususlarını da açıklamaktadır.

4.1. Kuşeyrî'nin Cihad Ayetlerini Yorumlama Yöntemi

Pek çok konuda yetkin bir âlim olan olduğu için ayetlerin nüzul bağlamıyla ilgili bilgilere de sahip olan Kuşeyrî bazı ayetleri bu bağlam bilgisini dikkate alarak açıklarken bazılarını ise sūfî bakış açısını temel alarak yorumlamıştır. Çalışmamız Kuşeyrî'nin cihad ve kıtalle ilgili ayetlerle ilgili yorumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makalenin hacminin artmaması için ayetlerin bağlam bilgisine girmeden sadece kaynaklardaki yerlerine işaret ederek müellifin yorumları üzerinde duracağız.

4.1.1. Cihad Ayetlerinin Yorumunda Zâhirî Anlamı

Dikkate Alması

Kuşeyrî Furkan suresi 25/52. ayetteki Hz. Peygamber'e "Kâfirlere itaat etme ve sana verdiğimiz Kur'an'la onlara karşı bütün gücünle mücadele et." emrini ayetin indiği vasatla da uyumlu⁴⁷ bir şekilde "Bizden başkasına mey-

⁴⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, III, 223-224. İlgili ayet Hucurat, 49/15.

⁴⁵ Taha, 20/44.

⁴⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I. 435; III, 335. İlgili ayetler Tevbe, 9/73 ve Tahrim, 66/9.

⁴⁷ Bkz. Ebu'l-Hasen Mukâtil, b. Süleyman *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003. II, 439; Ebu'l-Ferec Cemalud-

letmeden, onlara taviz vermeden emirlerimizi tam olarak yerine getir. Biz her şart ve durumda seni korur ve hiçbir zaman yardım gölgemizi senden kaldırmayız.”⁴⁸ şeklinde; “Kim Allah yolunda çalışıp didinirse, bunu ancak kendi iyiliği için yapmış olur...⁴⁹ ayetini ise “Kim iyilik yaparsa nefsinin kurtuluşunu isteyerek saadetini elde etmiş olur. Kim de günah işlerse kendisinin cezalandırılmasını istemiş ve kötü akıbetini hazırlamış olur. İtaat edenlere sevapları verilir, asilere gelince onları azab beklemektedir. Hak/Hakikat aziz, üstündür. Başkasına ihtiyacı yoktur. Ona tabi olmak ona bir güzellik eklediği gibi, günahlar da ona bir leke getirmez.”⁵⁰ şeklinde te’vil etmektedir.

Şirke dönmesi için anne babası tarafından baskıya maruz kalan mü'mine bu konuda onlara itaat etmemesini emreden Ankebut, 29/8. ayetini⁵¹, “Allah Teâla kullarına anne babalarının hakkını gözetmeyi sıkı bir şekilde emretmiştir. Ancak Allah'ın hakkını gözetmek onların isteklerini gözetmeden daha önemlidir. Eğer onlar Allah'a şirk koşman konusunda seninle mücadele eder, baskı uygularlarsa onlara itaat etme, her şeye rağmen onlara yumuşak davran”⁵² şeklinde açıklamaktadır.

Tevbe, 9/86. ayette cihad emri gelince hali vakti yerinde olan münafıkların savaşa gitmek istemedikleri anlatılmaktadır.⁵³ Bu ayeti “Kendilerine cihad emredilip iş ciddiye binince zenginler mal, mülkleriyle ilgilenmeyi mazeret göstererek cihaddan geri kalmak istediler. İşte bunlar Allah Teâlâ'nın yardımından mahrum bırakılan ve kalpleri O'nun rızasını kazanmayı istemekten uzak tutulanlardır.”⁵⁴ şeklinde açıklayan Kuşeyrî, Allah yolunda cihada çıkmak istemeyen Müslümanları “Eğer babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, kazanıp biriktirdiniz malınız-mülkünüz, kötüye gitmesinden endişe ettiğiniz ticaretiniz, çok sevdiğiniz evleriniz sizin için Allah'tan, elçisinden

---

din Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, el-Mektebu'l-İslamî, 1948. III, 323.

⁴⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, II, 387.

⁴⁹ Ankebut, 29/6.

⁵⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, II, 451.

⁵¹ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I, 512; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, III, 399-400.

⁵² Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, II, 452.

⁵³ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 64; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Dördüncü Baskı, Beyrut, 2005. VI, 441.

⁵⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 438.

ve Allah yolunda cihad etmekten daha güzel ve önemliyse, o zaman Allah'ın ceza/azap hükmünün gelmesini, bekleyin! [Bilin ki] Allah imanın gereklerini yerine getirmeyenleri umduklarına kavuşturmaz." şeklinde eleştiren Tevbe Suresi 9/24. ayeti⁵⁵, "ayetteki 'bekleyin' emrinde Müslümanlara herhangi bir seçim, izin veya görevlerini bırakıp zevklerini tercih edebileceklerine dair bir izin bulunmamaktadır. Aksine Allah'ın emirlerini bırakıp hazlarına tabi olmaksızın güçlü bir şekilde sakındırma ve kınama vardır. Zaman kaderin ayrıntılarını açığa çıkararak adil bir hakemdir. Tevhid konusunda sadakatin belirtisi Allah'ın dışındaki her şeyle alakayı kesmek; yanlış âdetleri terk etmek ve iyi hallerin devamı hususunda Allah ile yetinmektir. Ayrıca kimin dini zarar ederse zevkleri de zarar eder. Nefsini zevklerin işgalinden kurtarmadıkça, ilâhî müşahadele-re nâil olup imar olamazsın"⁵⁶ şeklinde açıklamaktadır.

Allah Teâlâ'nın Müslümanları mücahidler ve sabredenler ortaya çıkıncaya kadar sınavacağını anlatan Muhammed, 47/31. ayeti⁵⁷, "İmtihan ve belalarla insanların cevherleri, muhlisleriyle yalancı ve münafıkları ortaya çıkarılır. İman edip ihlaslı olanlar kurtulurken kâfirler, münafıklar zillete ve alçaklığa duçar olurlar. Şekavetle damgalanarak cezalandırılırlar";⁵⁸ benzer içerikteki Ali İmran, 3/142. ayeti⁵⁹, "Kim zorluklarla mücadele etmeden büyük bir makam ulaşacağını zannediyorsa kuruntuları onu helake sürüklemiş demektir. Kim, istediği, arzu ettiği talebin gerçek kıymetini anlar, bilirse onun için gayret sarf etmek ona kolay gelir."⁶⁰ şeklinde, Allah katında karlı olan ticaretin cihad olduğunu açıklayan Saff, 61/10 ve 11. ayetleri ise "Ticarette tacir açısından kazanma ve kaybetme söz konusu olduğu için iman ve cihad ayette ticaret olarak isimlendirilmiştir. Kul gayret ettiği zaman iman ve cihadla cenneti kazanır. Bunun tersi durumda ise zarara uğrar"⁶¹ tarzında açıklamıştır.

Cihad edenlerle etmeyenler ayırt edilmedikçe ve Müslümanlardan başkasını sırdaş edinmeyenler ortaya çıkarılmadıkça Müslümanların imtihan-

⁵⁵ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 41; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 339.

⁵⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 414.

⁵⁷ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 325; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IV, 122.

⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 205. İlgili ayet Muhammed, 47/31.

⁵⁹ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I, 194; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Komisyon, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994. I, 498.

⁶⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 173.

⁶¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, III, 316. Saff, 61/11.

lardan kurtulamayacaklarını açıklayan Tevbe, 9/16. ayetle⁶² ilgili olarak, “Kim herhangi bir icraatı olmadan sadece kendisinin kuru iddialarıyla Allah’ın kendinden razı olacağını zannediyorsa o bu hesabında yanılığ içindedir. Allah Teâla onlardan Allah’a güvenerek, Allah ile iktifa ederek ve Allah’tan başkasından teberri ederek Allah için mücahade sözünde durmalarını, Allah’dan başkasına meyletmekten vazgeçmelerini ve Allah’ın düşmanlarıyla birlikte yaşamaktan uzaklaşmalarını istemiştir. Âl-i İmran, 3/28. ayette de Müslümanlardan başkasını dost, sırdaş edinmelerinin yasaklanması (da bu anlamdadır ve bu ayetle de Müslümanların sırlarını kâfirlere söylemeleri yasaklanmıştır.

Müslümanın kendisinin sırlarına vakıf olmaması için öncelikli olarak kendisinden uzak durması gereken en yaman düşman olan nefsidir. Beyazıd-ı Bistamî’nin mükâşefe anında Allah Teâlâ’ya “Seni nasıl talep edeyim” diye sorduğu ve O’nun da “Nefsini terk ederek beni talep et” buyurduğu nakledilmektedir.”⁶³ demektedir.

Enfal, 8/72-75. ayetlerde hicret eden Müslümanların birbirlerinin velileri oldukları, özürsüz hicret etmeyenlerle ve kâfirlerle herhangi bir velayet ilişkisinin kalmadığı anlatılmaktadır.⁶⁴ Bu ayetleri, “Hicretin mükemmel hali kötü ahlaki terk etmek, nefsi şehvetin isteklerinden uzak tutmak, kötü dostları bırakmak, kulun ayağının kaydığı, günaha girdiği yerlerden uzaklaşmaktır. Ayrıca dünyalık menfaatlerin/hazların vatanından Hakk’ın rızasının olduğu vatana hicret etmektir.

Bu ayetler kâfirlerle Müslümanlar arasındaki koruma ve himayeyi ortadan kaldırmıştır. Müslüman kendine düşman olana düşman, dost olana dosttur. Kâfirler de aynı şekilde davranmaktadırlar. Şimdi Müslümanlarla aynı yolda yürüyenler ve gelecekte de bu yola dâhil olacak olanlar bir sayılacak, ülfet ve şartlar bunları bir araya getirecek, velayet ilişkisi onları kapsayacaktır. Bunlar ahirette Allah’ın büyük mükâfatına nail olacak ve azaptan kurtulacaklardı. Bunlara düşen sorumluluk birbirlerinin sevmek, samimi ilişkiler geliştirmek ve birbirlerinin velisi olmaktır.”⁶⁵ şeklinde açıklamaktadır.

⁶² Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 333-334; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II, 241-242.

⁶³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 411. Tevbe, 9/16.

⁶⁴ Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, II, 473-474; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II, 227-229.

⁶⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 405.

4.1.2. Cihad Ayetlerinin Yorumunda İşâri Te'vili

Dikkate Alması

Kuşeyrî aşağıda nakledeceğimiz şekilde cihad kavramının geçtiği bazı ayetleri işâri ağırlıklı olarak yorumlamıştır.

Allah Teâlâ Ankebut, 29/69. ayette kendi yolunda cihad edenleri yollarına iletceğini haber vermektedir.⁶⁶ Kuşeyrî bu ayeti işâri ağırlıklı olarak, “Zâhirlerini mücâhedeyle süsleyenlerin sırları/kalpleri müşâhadelerle güzelleştirilir. Onlar zâhirlerini kendilerine emredilen vazifelerle meşgul ettikleri için onların sırları lütuflara nail edildi. Onlar bizim için zorluklara katlanarak namazlarını kılınca güzel sonuçlarla mükâfatlandırdık, sevince boşduk...”⁶⁷ şeklinde yorumlamaktadır.

Maide, 5/35. ayette Müslümanlara Allah'tan korkmaları, O'na yaklaşmak için vesile aramaları ve cihad etmeleri emredilmektedir.⁶⁸ Bu ayetin tefsirinde cihad konusuna hiç değinmeyen Kuşeyrî vesile arama konusuna yoğunlaşarak bu konuda daha önce dile getirilen “vesile aramak güç ve kuvvetten beri olmak, imanın hakikatine vasıl olmak ise Allah'ın lütfu ve kudretidir.” “Kulun Allah Teâlâ'nın kendisine lütfettiği lütufları, ihsanları ile O'na kurbiyet tesis etmesi; O'nun ihtiyarının kul için en iyi olduğunu kabul etmektir.” “Her türlü şüpheden arınmak; amelleri riyadan temizlemek; amelleri beğenilme derdinden soyutlamak ve nefsi hazzardan halas etmektir.”⁶⁹ gibi yorumları nakletmektedir.

Tevbe, 9/41. ayette Müslümanlara binekli veya yaya her durumda mal ve canlarıyla Allah yolunda cihadı (savaşı) emreden ayeti⁷⁰ işâri tarzda, “Allah Teâlâ Müslümanlara emredilenleri tam olarak yerine getirmeyi, her durumda görevlerine bağlı kalmayı emretti. ‘Hifâfen’ lafzı kalplerin huzur halini anlatır ki bu durumda nefisle mücâhede konusunda herhangi bir yorgunluk, bitkinlik hissedilmemesi gerekir. ‘Sikâlen’ lafzı ise zorluklarla karşı karşıya gelindiğinde katlanmayı ve kendilerinden alınan biate bağlı kalmayı” anlatır. Ayrıca ‘hifâfen’in kulun kendi ihtiyarından ve isteklerinden azade olduğu anları;

⁶⁶ Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, III, 414.

⁶⁷ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, II, 463.

⁶⁸ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I, 297.

⁶⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 263.

⁷⁰ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 379.

'sikâlen'in ise Allah Teâlâ'nın lütfunu elde etmeyi amaçlarken dünyevi ihtiyaçların kalbe baskı yaptığı anları anlattığı da söylenmiştir.⁷¹ Hacılar su vermekle Allah yolunda cihad etmeyi bir tutanların eleştirildiği⁷² Tevbe, 9/19. ayeti de aynı tarzda "Zâhiren görevlerini yapanla sırlarının ilişkisiyle istikamet bulan; ilimlerden ışık alanla marifet güneşleriyle gören; kapıda hizmet için duranla Hakka yakınlığı elde eden; nifak üzere olanla imanını gerçekleştirerek ona uygun davranan bir değildir. Aralarında çok büyük mesafeler vardır."⁷³ olarak açıklamıştır.

Kuşeyrî'nin bu işârî yorumları ayetlerin bağlamıyla uyuşmamakla birlikte İslam'ın genel prensipleriyle de çatışmamaktadır. Ayrıca müellif ayetlerin tek gerçek anlamlarının bu işârî yorumlar olduğunu da iddia etmemektedir. Bu haliyle diğer âlimlerin sûfî bakış açısıyla ilgili yaptıkları eleştirileri dikkate aldığı söylenilebilir.

4.2. Kuşeyrî'nin Kıtal Ayetlerini Yorumlama Yöntemi

Düşmanla savaşmak, onları öldürmek anlamına gelen "katele" fiili ve türevleri Kur'an'ı Kerim'de pek çok ayette geçmektedir.⁷⁴ Bu ayetlerin zâhiri anlamları düşmanı öldürmek olmakla birlikte sûfîler tarafından nefisle savaşmak şeklinde yorumlanmıştır. Müslümanlara savaşma izni Hacc, 22/39. ayette verilmiş, Bakara, 2/190. ayette ise Allah yolunda savaşmak emredilmişti. Kuşeyrî cihadla ilgili ayetlerde olduğu gibi kıtalle ilgili bazı ayetleri de zâhirî anlamları çerçevesinde yorumlarken bazılarını da işârî ağırlıklı yorumlamıştır.

4.2.1. Kıtal Ayetlerinin Yorumunda Zâhirî Anlamı Dikkate Alması

Kuşeyrî, Hacc, 22/39. ayeti tarihi bağlamıyla⁷⁵ uyumlu bir şekilde, "Zâhirden Müslümanlara düşmanlarından bir zarar, zillet, zulüm geldiğinde veya yabancı düşmanlardan istila geldiğinde Allah Teâlâ düşmanlarından intikam alır. Müslümanlar genel olarak endişeye kapılmadan sükûn ve Allah'a teslim halindedirler. Kaderin ayrıntıları sırası gelen üzerinde hükmünü sürdürmekte ve felaketler düşmanlarını kuşatmaktadır." yorumlarını yaptıktan

⁷¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 423.

⁷² Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 485-486.

⁷³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 412. Tevbe, 9/19.

⁷⁴ Bkz. İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 394; Abdalbâkî, *Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 533-536.

⁷⁵ Vâhidî, *el-Vasît*, III, 273.

sonra işârî yorumlara geçerek “Nefisten ve vesveselerden dolayı bazen evliyanın kalbine bir zulüm/karanlık gelir. Kalbin sakinlerinin bazı saf halleri gider ve kalplerini nefsin istekleri kaplar. Gaflet kalbi kapladığı için onu ifsat edecek bazı işler yapar. Kalp bu durumdan kurtulmayı ister. Buna cevap olarak Cenab-ı Hak kuluna yönelerek vesveseleri yok eder...⁷⁶ şekilde açıklamaktadır. Müslümanlara savaşı emreden Bakara, 2/190. ayetin⁷⁷ yorumunda ise, “Nefislerinizi Hakkın emanetleri olarak kabul edin. Eğer Allah canın muhafaza edilmesini, korunmasını isterse onu koruyun. Eğer canınızı savaşta feda etmeyi emrederse onu bu yolda feda etmekten çekinmeyin. Barış zamanı savaştan el çekmen, savaş zamanı ise savaşman gerekir. Yoksa ilahi sınırları çiğnemiş olursun.”⁷⁸ şeklindeki yorumuyla bir Müslümanın cihad, hayat ve ölüm konularında sahip olması gereken hassasiyetleri dile getirmektedir.

Fitne kalmayınca kadar savaşmayı emreden Enfal, 8/39. ayeti ise tamamen zâhiri anlamını⁷⁹ dikkate alarak “Allah Teâlâ Müslümanlara kâfirlerle savaşmayı, hatta onların köklerini kazıyınca kadar savaşmayı emretti. Tâki Müslümanlar onlardan zarar gelmeyeceğinden emin olsunlar, fitneleri tamamen el etek çeksün. Hareket etme kabiliyeti olduğu sürece yılından emin olunmadığı gibi düşmanın da tamamen tüm köklerinin sökülmesi ve şirkin İslam beldelerinden tekrar yeşermeyecek şekilde yok edilmesi gerekmektedir.

Eğer o müşrikler kibirlenerek imandan yüz çevirirlerse Allah sizin veliniz olduğu, size her türlü yardım etmeyi üstlendiği için kalplerinizde onlardan korkuya dair herhangi bir eser olmasın. Siz her ne kadar iyi kul olmasanız da O, en iyi Mevla'nız ve yardımcınızdır. Allah kalpleri irfanıyla aydınlattığı zaman 'ne güzel Mevla', bağışlanma nimetiyle sizi nimetlendirdiği günde de 'ne güzel yardımcıdır' denilir. Ayrıca sen üzerine düşeni yapmasan da 'ne güzel Mevla', görevini yerine getirdiğinde de 'ne güzel yardımcı' da denir.”⁸⁰ şeklinde yorumlamaktadır.

⁷⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, II, 323-324.

⁷⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, 101.

⁷⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 92.

⁷⁹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 245-247; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II, 211.

⁸⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 394-395.

Kuşeyrî, Rıdvan biatının anlatıldığı Fetih suresi, 48/10. ayet tarihî bağlamıyla uyumlu olarak açıklamıştır.⁸¹ “Kâfirler sizinle savaşsalar keskinlikle arkalarını dönüp kaçarlardı...” şeklindeki Fetih, 48/22. ayetini⁸² “Hayber, Esed ve Gatafanlılar sizinle savaşılırsa kesinlikle yenilecekler, Allah’a rağmen kendilerine yardım edecek birini de bulamayacaklar.” şeklinde açıklarken; Allah’ın Müslümanlara yardımının değişmeyen sünnetullah olduğunu açıklayan aynı surenin 23. ayetini ise “Düşmanların yenilgiye uğramaları, yardımsız kalmaları Allah’ın sünnetidir ve bunda herhangi bir değişiklik göremezsin.”⁸³ şeklinde zâhire uygun olarak açıklamıştır.

Müslümanların birbirlerine karşı merhametli, kâfirlere karşı çok çetin ve tavizsiz olduklarını açıklayan Fetih, 48/29. ayeti⁸⁴, “Müslümanların kâfirlere karşı izzetli olmaları onlara karşı güçlü, sert olmalarıdır. Hz. Peygamberin sahabeyle birlikte güçlü bir konuma gelmesi tek başına güçlü bir şekilde bitip, büyüyen sonra etrafında diğerlerinin de bitmesiyle de güçlenen ekine benzetilmiştir.”⁸⁵ şeklinde ayetin nüzul bağlamına uygun olarak açıklamıştır.

Mekke’deyken savaşın emredilmesini isteyip de Medine’de savaş farz kılınca savaşmak istemeyenleri eleştiren Nisa, 4/77. ayeti ise yine zâhiri anlamına⁸⁶ bağlı olarak “Savaş onlara farz kılınca savaş onlara ağır geldi. Savaşmadan Allah’ın lütfuna elde etmek için acele ettiler. Kulluk, Allah’ın emrini ağır görmemek, acele etmemek/aceleyi nefyetmek, Allah’ın emirlerinin zor gelmesinden ve bunlardan sıkılmaktan uzak durmaktır.”⁸⁷ şeklinde zâhire uygun olarak açıklamıştır.

Nisa, 4/84. ayette Hz. Peygamber’e Allah yolunda savaşması, sadece kendinden sorumlu olduğu ve mü’minleri de cihada teşvik etmesi emredilmektedir.⁸⁸ Bu ayeti “Bütün benliğimle emrimize teslim olarak bizimle istikamet üzere ol. Hiç kimse bu yüce makamda senin benzerin değildir. Bundan dolayı

⁸¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, III, 211.

⁸² Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 339-339; 354; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IV, 129-130; 134.

⁸³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, III, 215.

⁸⁴ Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IV, 138-140.

⁸⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, III, 218.

⁸⁶ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I, 242; Vâhidî, *el-Vasît*, II, 81-83.

⁸⁷ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 216.

⁸⁸ Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, II, 88.

sana yüklediğimiz sorumluluğu bir başkasına yüklemeyiz. Sen numune-i imtisal olmada eşsiz olduğun için sana teklif ettiğimizi başkasına teklif etmeyiz.”⁸⁹ şeklinde; şehid olmanın ve Allah yolunda savaşmanın değerini anlatan Al-i İmran 3/157. ayetini zâhire bağlı kalarak⁹⁰ “Allah için rahatını feda etmek Allah’ın razı olmadığı bir hayattan hayırlıdır. Allah Teâlâ’ya dönmek Allah ile birlikte başka varlıkların da olduğu bir ortamdan daha hayırlıdır. Kulun Allah’ı bırakıpta yöneldiği şeylerin herhangi bir değeri yoktur. Bütün bunlardan sonra ister dünyayı istersen ahireti tercih et. Varılacak yer Allah Teâlâ olunca bu yolculuk ne güzel olur....”⁹¹ şeklinde zâhire bağlı olarak açıklamıştır.

4.2.2. Kıtâl Ayetlerinin Yorumunda İşârî Te’vili Dikkate Alması

Kuşeyrî bazı ayetlerin yorumunda sûfî bakış açısını öne çıkarmaktadır. Fitne/baskı ve zulüm kalmayınca kadar kâfirlerle savaşmayı emreden⁹² Bakara, 2/193. ayeti tamamen tasavvufî bir şekilde “Bu ayetten nefisle mücâhedeye işaret vardır. En yaman düşman içinde olan nefisidir. Beşeriyetten hiçbir eser kalmayınca kadar nefisle mücadeleyi tüm usullerine uygun olarak yerine getir. Kalbini ve nefisini Allah’a teslim et. O’na karşı ne çekişme, kendini muhafaza etme, tedbir ve ne de irade gibi hallerden hiçbiri sende kalmamasın. Allah Teâlâ senin hakkında istediği hükmü uygulasin. Sen de hiçbir irade kalmayıp tamamen mahviyet oluşsun. Eğer nefis teslim olursa o zaman sana kulluğu az yaptırmaya çalışması dışında bir düşmanın kalmaz. Kim bu mücadeleyi hakkıyla yaparsa en üst mertebeye ulaşır.”⁹³ diye te’vil etmektedir.

Nisa Suresi 4/71-73. ayetlerde Müslümanlara düşmanlarına karşı tedbirlerini almaları, duruma göre topluca veya gruplar halinde sefere çıkmaları emredilerek iman iddiasında bulunan bazılarının dünyevî çıkarlarını gözeterek hem tehlikelerden uzak durmayı hem de ganimete ortak olmayı istedikleri açıklanarak bu kişiler eleştirilmektedir.⁹⁴

Bu ayeti Kuşeyrî “El-firaru ilallah Allah’a yönelenlerin sıfatlarındandır. El-firaru maallah ise O’na vasil olanların sıfatlarındandır. El-firaru ma’llah ise

⁸⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 218.

⁹⁰ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 492-493; Vâhidî, *el-Vasît*, I, 511-512.

⁹¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 179.

⁹² Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 292.

⁹³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 93.

⁹⁴ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 167-170.

ancak fi'l-firari ilallah'daki sadakat ile olur. Allah dışındaki her şeyden kaçmak ise her muvahhidin halidir.

Savaşa gitmemek için işi ağırdan alanlar bu güzel sıfatlara sahip olmadıkları için hazlarına bağlanmışlardır. Müslümanların başına bir sıkıntı gelince kendi hallerine şükrederek, 'Bizi bu sıkıntılara düşenlere tabi olmaktan koruyan Allah'a hamd olsun, yoksa aynı sıkıntılara biz de maruz kalırdık' derler. Eğer bir nimete, ganimete sahip olursanız sizin yanınıza gelirler ve 'keşke bunlarla birlikte olsaydık' diye temenni ederler. İşte bunlar hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğramışlardır. Bunlar ne kâfir ne de muhlis mü'minler değil ikiyüzlülerdir."⁹⁵ şeklinde açıklamaktadır.

Nisa Suresi 74-76. ayetlerde ise Müslümanlar savaşa teşvik edilmede, Mekke'de baskı altında kalan sahabîleri kurtarmaları için savaşmaları emredilerek, inananların Allah, inanmayanların ise tağut yolunda savaşmaları anlatılmaktadır.⁹⁶ Bu ayetlerle ilgili olarak Kuşeyrî, "Kim kendi benliğinde nefisini öldürmezse nefisle cihadı sahih/doğru olmaz. Bunun için öncelikle rahata olan düşkünlüğü kalpten çıkarması ve sonrada nefsi ölüme teslim etmesi gerekir. Bunu başarır ise bizimle baki olması sırf kendi nefsi için yaşamasından, hayatta olmasından hayırlıdır. Ey Müslümanlar Sizi Allah yolunda savaşmaktan hangi şey uzak tutuyor? Canını Allah için harcamaya seni teşvik etmeyen ne? Allah yolunda, Allah için ruhlarınızı harcasanız ne olur? Allah'ın sizin mükâfatınızı tam vermeyeceğinizden mi korkuyorsunuz? Allah'ın huzurunda toplanacağınızı bilmiyor musunuz? Allah için canınızı verdikten sonra O'nunla/Allah ile birlikte baki olmakla niçin yetinmiyorsunuz?"

Allah için ihlaslı olanlar hiçbir şeyi Allah'a tercih etmezler. Hiçbir şeyi Allah'tan esirgemezler. Onlar daima Allah için nefislerini kontrol ederler. Kâfirler ise mü'minlerin bu hasletlerinin tam aksine bir durum içindedirler.

'Şeytanın taraftarlarıyla savaşın' ayetiyle Allah Teâlâ Müslümanları cesaretlendirip, kuvvetlendirdi ve düşmanlarınıza karşı içinizde korku beslemeyin. Ben velinizim ve düşmanlarınıza karşı siz yeterim buyurdu."⁹⁷ demektir.

⁹⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 215.

⁹⁶ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I, 241-242.

⁹⁷ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 215-216.

Savaşın kazanılması için askerlerin yerlerini korumaları çok önemli bir husus olduğu için Enfal, 8/45. ayette, “[Ey Müminler!] Herhangi bir düşman birliğiyle savaşmak üzere karşılaştığınızda sağlam ve sıkı durun; Allah’ı da çokça anın ki [bu sayede güçlenecek maneviyatınızla] zafere ulaşın.” buyrulmaktadır.⁹⁸ Bu ayeti Kuşeyrî, “Müslümanlara müşrik bir grupla karşılaştıklarında sabit durup kaçmamaları emredildi. Sebat, yakînin ve kalbin kuvveti ile olur. Bu da ancak basiretin açılması ve bütün olan biten her şeyin O’ndan kaynaklandığını bilmekle olur. Ancak bu durumda kişi Allah’a teslim olarak O’nun hükmüne razı olup O’ndan yardım bekler. Bundan dolayı Allah Teâlâ Müslümanları zikre yönlendirerek ‘Allah’ı çok zikredin’ buyurdu.

Bütün hayırlar kalbin sebat bulmasıyla elde edilir ve insanların değerleri de bununla açığa çıkar. Herhangi bir insanın aklına onu rahatsız eden yanlış bir düşünce veya onu telaşlandıran/etkileyen bir vesvese geldiğinde kim basiret sahibiyse durur ve bu akla gelen düşüncelerin hakikatini anlar. Nefsine hâkim olduğu, (metanetini koruduğu) kalbi sakin olduğu ve özü saf olduğu için gelen vesveselere kapılmaz. Bunlar büyüklerin özellikleridir.”⁹⁹

Al-i İmran, 3/200. ayette düşmanlara karşı sabırlı ve uyanık olmak emredilmektedir.¹⁰⁰ Bu ayeti, “Sabır kulun kendisiyle alakalı tek başına olduğu durumlar için, musâbere ise düşmanla ilgili durumlarda kullanılır. Ribat daha özel bir anlam taşımakla birlikte sabrın bir çeşididir.

Sabrın başlangıcı ilk noktası ‘tasabbur’, sonra sırasıyla ‘sabır’, ‘musâbere’ ve son olarak da ‘istibâr’ gelir denilmektedir. Ayrıca emirleri yerine getirme ve nehiylerden kaçınmada sabredin, hevâ ve şehvetleri terk etmede, isteklerden ve Allah dışındaki şeylerle alakayı terk etmede ‘sâbirû’, her hal ve zamanda sohbe devam konusunda ‘râbitû’ denilmektedir. Nefislerinize sabredin, kalplerinizle ‘sâbirû’, sırlarınızla ‘râbitû’ da denilmiştir.

Kul gaybet anında sabrettiğinde sabrı acı bulur. Fakat ru’yet ve müşahede halinde sabrı yudumlarsa o zaman tadını lezzetli bulur.”¹⁰¹ şeklinde işârî tarzda yorumlamıştır.

⁹⁸ Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 463-464.

⁹⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 397.

¹⁰⁰ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 561-564.

¹⁰¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 192.

Müşriklerle savaşa girmek istemeyen Müslümanları uyaran Tevbe, 9/13. ve 14. ayetleri, “Allah Teâlâ Müslümanları bu konudaki emirlerini gözeterek, düşmana karşı kine kapılmadan onları savaşa teşvik etti. Kim nefsi için kızıp öfkelenirse yanlış yapmış olur. Kim Allah için gazaplanırsa Allah’ın yardımını ona yakındır.

Allah’tan korkmak O’na kavuşmanın müjdecisidir. Allah’tan başkasından korkmak ise O’ndan ayrılığın habercisidir. Korkmanın aslı ise sırrı silkelemek, onu günahlardan ve Allah’ın emirlerine muhalefet etmekten arındırmaktır. Allah Teâlâ yardım ve zafer va’d ederek Müslümanların kendi yolunda canlarını feda etmelerini kolaylaştırdı. Düşmanın yenilgisini, rezil olmasını görmek de Allah yolunda savaşmayı kolaylaştırdığı gibi zafere ulaşmak da amaca giden yoldaki yorgunlukları yok eder.¹⁰² şeklinde açıklamıştır. Aynı surenin 15. ayetinde Müslümanların kalplerinin kâfirleri yenerek huzura kavuşması anlatılmaktadır. Kuşeyrî ayeti “Müslümanların kalplerinin şifası makam ve derecelerindeki konumlarına göre değişir. Her biri kendi durumuna göre düşmanı kahr-ı perişan edip zafere ulaşarak, umduğuna nail olarak, sevdiklerine kavuşarak ve Allah ile bekâ bularak şifaya kavuşurlar. Aynı şekilde kalplerindeki kinin yok olması da farklı sebeplere, vesilelere bağlıdır.”¹⁰³ şeklinde kalp huzurunun farklı veçhelerini dikkate alarak açıklamıştır.

Ehl-i kitapla cizye verene kadar savaşı emreden¹⁰⁴ Tevbe, 9/29. ayeti “Kim alçaklığı, hor ve hakir olmayı hak etmişse seni onun şerrinden ona hak ettiği zilleti tattırmak kurtarabilir. Kim düşmanına yağcılık yaparsa düşmanının kötülüğünü tatmayı hak etmiş olur.

En büyük düşmanın ve imana gelme ihtimali en uzak olan kötülüğün kontrolüne girmiş olan nefisindir. Onu ancak mücâhedenin büyük bıçağıyla kurban ederek kökünden sökülebilirsin. Nefis, kendi kendine Allah’ın takdirine iman etmez ve şüpheden soyutlanmaz. Onu ancak her türlü karşı tedbiri alarak dizginleyebilirsin. Bil ki nefis, ancak Allah’ın emirlerinin uygulanmasıyla sakinleşir ve tehditlerle yola gelir.¹⁰⁵

¹⁰² Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 410-411.

¹⁰³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 411.

¹⁰⁴ Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, II, 489.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 416.

Bakara, 2/191-194. ayetlerde “müşriklerin buldukları yerde öldürülmeleri ve haram aylarda savaş hukukuna dikkat etmeleri” gibi konular açıklanmaktadır.¹⁰⁶ Bu ayetlerin yorumlarında, “Allah Teâlâ Müslümanlara ‘dostlarıma karşı velayeti ve yardımlaşmayı ortaya koymak, bunlara bağlı kalmak nasıl göreviniz ise düşmanlarıma karşı da düşmanlığınızı canlı, güçlü tutmanız da sizin görevinizdir. Aranızda yakın akrabalık bağları düşman olduklarınızı size unutturmasın, onlara şefkat göstermeyin, öncelikle onların sevgilerini ve dostluklarını kalbinizden çıkarın sonra da zilleti tatmaları ve zelil olarak kalmaları için onları İslam beldelerinden sürgün edin.”¹⁰⁷ demektedir şeklinde zâhiri anlama uygun açıklamalar yapan Kuşeyrî, “Fitne insan öldürmekten daha kötüdür.” ayetindeki fitne kelimesinin Müslümanlara yapılan işkence ve şirk olarak değil de *işâreten* diyerek yaygın anlamıyla fitne olarak algılayıp, “Allah’tan uzak kalmanın musibetlerinden dolayı kalbe gelen baskı ve işkenceler nefsin terbiyesi edilmesi sürecindeki mihnetten daha zordur. Çünkü kalbin ölümü, nefsin ölümünden daha zordur. Nefislerin canlılığı sevdikleriyle olurken, kalbin canlılığı ise ancak Allah (c.c.) ile olur. Allah’a iman olmadığında kalp ölmüş olur. Allah’tan uzak durmak rahatından ve hayatından uzak durmaktan daha zor olduğu için ‘Fitne adam öldürmekten daha kötüdür.’ denilmiştir.”¹⁰⁸ demektedir.

Bakara, 2/191 ve 193. ayetlerdeki “Mescidin (Kâbe’nin) yanında kâfirler sizinle savaşmadıkça onlarla savaşmayın” kısmını “Bu bölümden işaret yaptığın nafîle ibadetlerden dolayı da olsa sakın ‘şu kadar farz, nafîle işledim’ gibi düşüncelerle Allah’la olan vaktini bulandırma. Elinden geldiğince seni Allah ile birlikte olmaktan alıkoyan her şeyden bağını kes. Ayetteki ‘haram aylar karşılıklı’ ifadesinden işâreten anlaşılan ‘Allah için olan iki görevle aynı anda muhatap olduğunda içinde bulunduğun durumu dikkate alarak öncelikli olanı yerine getirmen ve az da olsa nefesine pay çıkarma ihtimali olduğu için ikisi arasında tercih yapmaktan sakınmandır. Yoksa Hakkın şuhûdundan perdelenir ve kalbinin basireti kör olur, kapanır. Hevâna ters gelen her şey yapmanın en uygun olanıdır, nefsinin seni cezbetmesi ve ona uymanın ise en kötü şeydir.”¹⁰⁹ şeklinde işâreten lafzını/tenbihini kullanarak açıklamıştır.

¹⁰⁶ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 198-206.

¹⁰⁷ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 92.

¹⁰⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 92-93.

¹⁰⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 93-94.

Kuşeyrî'nin sūfî yorumu "işâreten" kelimesini/uyarısını kullanarak vermesi bu yaptığı yorumların zâhirî anlamın dışında olduğunu bildiğini ve okuyucuyu işârî yorumları zâhirî anlam yerine koymaması konusunda uyardığı şeklinde anlaşılabilir. Onun bu durumu zayıf ve uydurma rivayetleri senetleriyle naklederek okuyucuya, "Ben senediyle naklediyorum, sen senetleri incele, kendi kararını ver" demiş olan muhaddislerin ve diğer ulemanın tavrına benzemektedir.

Bakara, 2/216. ve 217. ayetlerde, "Müslümanların hoşuna gitmese de kendilerine savaşın farz kılındığı ve haram aylarda savaşmanın günah olduğu ancak müşriklerin Müslümanlara işkence etmelerinin, onları Mekke'den çıkarmalarının daha büyük günah olduğu" anlatılmaktadır.¹¹⁰ Bu ayetlerle ilgili olarak Kuşeyrî, "Savaşa girmek, savaşa yüzleşmek nefislere zor gelmektedir." dedikten sonra işârî yorumlara geçerek "Kalplerin rahata/huzura ermesi öncelikli konu olduğu için acele edilmiştir. Mutluluk nefislere muhalefetle elde edilebilir. Kim nefisine uyarsa en yüce muhabbeti kaçırmış olur. Aynı şekilde saadet kalbe uymakla elde edilir. Kim kalbe muhalefet ederse en yüce yoldan sapmış olur. Hakka teslim olana müjdeler olsun... Nefis hazla, kalp ise hakla bâkî kalır." demektedir. Bakara, 2/217. ayette ise haram aylar konusuna hiç değinmeden işâreten lafzını kullanarak, "Gaflet ehli seni kontrol altına almaya güç yetirebilirlerse seni kendi gafletlerine çevirmek/sürüklemek isterler ve senden de ancak bu şekilde razı olurlar. Kim Allah ile olan ahdini fesh ederse kalbi batıla çevrilmiş olur/mesh olur."¹¹¹ yorumunu yapmaktadır.

Kuşeyrî, savaşa ilgili bazı ayetleri ise işârî ağırlıkta yorumlamıştır. Şehitlerin ölü olarak telakki edilmemesini emreden¹¹² Al-i İmran, 3/169. ayeti, "Gerçek hayat, Hakkın rızası uğruna nefsi yendikten sonra Hakkı zikrederek yaşamaktır. Bu hayat, Hak'dan uzak bir şekilde nimetlerle canlı kalmaktan daha üstündür."¹¹³ şeklinde açıklarken; Allah Teâlâ yardım ettiğinde kimsenin Müslümanlara galip gelemeyeceğini anlatan¹¹⁴ Al-i İmran, 3/160. ayeti, "Sadece bedenlerini düşünenler için Allah'ın yardımı, başarılı kılınmaları; ruhlarını düşünenler için ise hakikatlerin yaşanmasıdır. Allah size hem dünyevî işleri-

¹¹⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, 113-115.

¹¹¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 103.

¹¹² Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 513.

¹¹³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 183.

¹¹⁴ Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 519.

nizde hem de sırlarınızı istikamete erdirerek yardım eder. İyi bil ki senin en yaman düşmanın içindeki nefsidir. Allah'ın nefse karşı yardımı rahmetiyle onun isteklerinin, şehvetlerin hücumunun hezimete uğratılması ve tüm kontrolün Allah Teâlâ'ya ait olmasıdır. Günahla baş başa bırakılmak ise yardımsız kendi haline bırakılmak demektir.”¹¹⁵ şeklinde açıklamıştır.

Ganimetlerin beşte birinin kimlere ait olduğunu açıklayan¹¹⁶ Enfal, 8/41. ayete farklı bir açıdan yaklaşan Kuşeyrî, “Müslümanların savaşta kâfirlerin mallarından ele geçirdiklerine ganimet, savaşmadan ele geçirdiklerine de fey denir.

Cihadda açıktan kâfirlerle yapılan zâhir ve nefis ve şeytanla yapılan, rivayette de büyük cihad olarak tanımlanan bâtinî olmak üzere iki türdür. Küçük cihadda zafer anında ganimet elde edildiği gibi büyük cihadda da Müslümanın düşmanı olan şeytan ve hevânın elinden zâhiri ve bâtinî olarak günaha batmış, hevâsına kapılmış ve şehvetlere esir olmuş nefsinin kurtarması da onun ganimetidir.

Ganimetin beşte biri Allah ve Rasulü için pay olarak ayrılır. Bu ayette *işâreten* büyük cihadın sonunda elde edilen ganimetten de sadece Allah'a ait olup kulun hiçbir nasibi olmayan bir pay vardır. Bu pay ahiret lütuflarından, Allah'a yakın olma semerelerinden, O'na yönelmenin hususiyetlerinden bir özellik, nasip yoktur. Bu durumda her türlü payın boyunduruğundan, köleliğinden azade olur, sadece Allah için Allah ile birlikte olur ve O'nun dışındaki her şey yok olur.¹¹⁷ demektir.

Bakara 195. ayetteki “İnfak edin, kendinizi tehlikeye atmayın” emri- ni¹¹⁸ ise, “Zenginlerin infakı mallarıyla, âbidlerin infakı nefisleriyle ilgilidir. Bunlar ibadetlerini ve diğer vazifelerini bekletmezler. Ariflerin infakı kalpleriyledir. Kalpleriyle ilgili ahkâmı geciktirmezler. Âşıkların infakı ruhlarıyladır ki sevgilerini geciktirmezler, bekletmezler. Zenginlerin infakı nimetlerden, fakirlerin infakı ise niyetlerindeki kararlılıklarındandır. Zenginlerin infakı keselerinden mallarını çıkarmak, fakirlerin infakı rahata düşkünlükten vazgeçmek, muvahhidlerin

¹¹⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 180-181.

¹¹⁶ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 247-254.

¹¹⁷ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 395-396.

¹¹⁸ Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 293-294.

infakı ise sırlarından halkı/yaratılmışları çıkarmaktır.”¹¹⁹ şeklinde açıklarken Müslümanlara müşrikler haram aylarda savaş açtıkları takdirde onlarla topluca savaşmaları emredilen Tevbe, 9/36. ayeti ise, “Avâm için bazı aylar ibadetlerin yoğunlaştırılacağı aylar iken, havâs ehli için bütün aylar Şaban ve Ramazan, tüm günler Cuma ve her yer mescittir. ‘Bu aylarda savaşmayın’ emriyle avâma ‘bu aylarda günah işlemeyin’ buyruluyor. Havas için ise bu yasak bütün aylarda geçerlidir. ‘Topluca savaşın’ emri ise kendisi kadar etkili başka bir silah olmayan düşmandan tebberrî etmendir.”¹²⁰ şeklinde işârî bir tarzda yorumlamaktadır.

Tevbe, 9/60. ayette zekât verileceklerden gruptan birinin de Allah yolunda olanlar oldukları açıklanmaktadır.¹²¹ Bu ayeti de hem zâhiri hem de işârî bir şekilde “Zâhiri ilimlerin diliyle söylersek fikhî meselelerde ayrıntısıyla açıklandığı gibi kim Allah’ın yoluna girerse ona zekâttan bir pay verilmesi gerekir. Bu yolda ise kim Allah yoluna girerse onun bu yolda arzulan hedeflere ulaşması için önce malını, sonra makamını, sonra nefsinin ve ruhunu harcaması/feda etmesi gerekir. Bu ilke bu yolun ilk adımıdır.” açıklamaktadır.¹²²

Düşmana karşı güç, hazırlamayı, at beslemeyi emreden¹²³ Enfal, 8/60. ayet “Düşmanla savaşmak için gücünüzün nispetinde kuvvet hazırlamayı emretmektedir. Bu güçlerin en hayırlısı kalbin Allah ile güçlenmesidir ki bu konuda herkesin durduğu yer farklıdır. İnsanlar durumlarına göre kalplerini Allah’ın yardım va’di, Hakk Teâlâ’nın halini bilmesi, Rabbinden gelen şahitlik, Rabbinin rızasını nefsinin arzusuna tercih ederek ve Mevlâsının rızası için amelde bulunarak kalbini güçlendirir.

Bu ayetten *işâreten* Müslümanın ganimet için veya düşmanı yenerek günlünü rahatlatmak için değil, sırf Allah’ın davasının en üstü olması için mücâhede etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.”¹²⁴

Kuşeyrî ele aldığımız ayetlerden az bir kısmında ise konuyu seyr-u süluk ve müridin durumuyla bağlantı kurarak açıklamaktadır. Tevbe, 9/42.

¹¹⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 94.

¹²⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 419.

¹²¹ Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 505-506.

¹²² Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 431.

¹²³ Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 25.

¹²⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 401-402.

ayette münafıkların ve savaşa katılmamak için mazeret uyduranların kolay ve yakın bir mesafedeki savaş veya ganimet söz konusu olsaydı savaşa iştirak etmek isteyecekleri anlatılmaktadır.¹²⁵ Bu ayeti önce zâhiri anlamına uygun açıklayan Kuşeyrî daha sonra sözü müridin seyr-u sülukuna getirerek, “Müridin ruhsatlara tabi olup, tembelliğe meylettğini ve te'villerle kendine mazeretler uydurduğunu gördüğün zaman onun yoldan çıkmış olduğunu, süluktan geri kaldığını bil. Kim hedefine ulaşmak için gayret ediyorsa o tembellik yurduna uğramaz. Yola koyulur ve çalışmaktan, zorluklardan kaçınmaz, hiçbir şey onu yıldıramaz.”¹²⁶ demektedir.

Müslümanlara, kâfirlerden kendilerine yakın olanlarıyla savaşmalarını emreden¹²⁷ Tevbe, 9/123. ayeti, “Müslümana en yakın olan kâfir, mücadele etmesi gereken en yaman düşman nefsidir. Kâfirlerle savaşacak kişinin savaş, nefsiyle mücadeleyle başlaması gerekir. Çünkü Rasulullah (a.s.), ‘Küçük cihaddan büyük cihada döndük’ buyurmuştur.

Ayetin ‘sizde bir sertlik ve direnç görsünler’ kısmı kim düşmanına iltimas geçer, ona karşı tedbirini almazsa düşmanı onu kahreder. Aynı şekilde mürid de hakikati talep etmekten vazgeçip bir takım yanlış te'villere yönelirse Allah ile ahdini bozmuş olur ki bu durumda zâhir ehlinin irtidat dediği duruma düşmüş olur.”¹²⁸ diyerek müridin irtidatı gibi tamamen sûflerle ilgili bir konuya geçiş yapmıştır.

4.3. Kuşeyrî'nin Cihad ve Kıtâl Ayetlerini Yorumlarken Kullandığı Kavramlar

Bir düşüncenin, ilmîn sistemleştirilmesinde, ortak zihniyetin oluşma ve sürdürülmesinde temel yapı taşları kavramlardır. Her ilmî yapı gibi tasavvufun da kendine ait bir kavramlar dünyası bulunmaktadır.

Kuşeyrî de ele aldığımız ayetlerde konuları kendi düşünce sistemi içerisinde anlatmak için birçok kavram ve kavram olarak kullanılan tamlamalar kullanmıştır. Bu kavramlardan nefs, hevâ, riya, basîret, cihad, yakîn, infak, zekât, ganimet, vesvese, âbid, kalp ve tebberrî gibi kavramlar Kur'an'da pek

¹²⁵ Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II, 263.

¹²⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 423.

¹²⁷ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 217-516.

¹²⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 454.

çok ayette geçmektedir. Yapılan yorumlarda nefis, zekât, ganimet, âbid, cihad gibi birçok kavramın sûfi düşünce içerisinde anlam değişime uğrayarak yeni anlamlarda kullanıldıkları anlaşılmaktadır.¹²⁹ İnfak konusunu âşıkların infakı, muvahhidlerin infakı, zenginlerin ve fakirlerin infakı diye ayırması; sûfi usulle Allah yolunda gidenin bu yolda her şeyini harcamasını zekât olarak açıklaması; genel anlamda kul anlamının gelen âbid kavramını seyr-i sulûk ehli anlamında kullanması da bu durumu açıklamaktadır.

Kuşeyrî'nin kullandığı zâhir, bâtın, tasabbur, musâbere, ribat, latîfe, gaybet, müşâhede, âşık, avâm, havâs, mücâhede, mücâhede bıçağı, Allah'a kurbiyet tesis etmek, kalbin ölümü, nefsin ölümü, kalbin hakla baki kalması, nefsin hazla baki kalması, seyr-i sülûk, kalp ahkâmı, haz, haz vatani, günah vatani, müridin irtidatı, kalbin huzur hali, zulmetin kalbi örtmesi, kalbin sakini olmak, *el-mücâdeletu lillah*, *el-mücâdeletu fi'llah*, *el-firâru illallah*, *el-firâru maallah*, Allah ile bekâ bulmak gibi kavram ve kullanımlar genel çerçevede İslam düşüncesi içerisinde yer bulmakla birlikte özelde sûfilere ait eleştiriye açık değerlendirmelerdir.

Kuşeyrî eserinin mukaddimesinden ve yorumlarından sûflerin diğer ilim ehlinde daha derin bilgilere ve daha hassas bir yaşantıya sahip olduklarını iddia ettiği anlaşılmaktadır. Avâm ve havâs ayrımı, infak, zekât ve ganimetle ilgili açıklamaları da bu düşüncesini yansıtmaktadır. Ayrıca tarikat adabına uymayan müridi Allah'la ahdinden dönmüş kabul ederek irtidat etmiş olacağını söylemesi de konuları kendi düşünce sistemi içerisinde kavramsallaştırarak sistematize ettiğini göstermektedir.

---

¹²⁹ Sûflerin kullandıkları kavramların kökenleri ve Kur'an'la ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz. Mahmud Esad Erkaya, "Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana, 2015. s. 45-346.

Sonuç

İrfânî ekolün önde gelen isimlerinden olan Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-İşârât* adlı eserinde cihad ve kıtalle ilgili ayetleri anlama ve yorumlama yöntemiyle ilgili ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Kuşeyri eserini *Letâifu'l-İşârât* olarak isimlendirerek ve mukaddimesinde kitabını âriflerin usulüne göre yazacağını açıklayarak kitabının genel anlamda bilindik tefsir eseri olmadığını açıklamıştır. Konuları açıklarken hem zâhirî anlamları hem de işâreten kaydını düşerek keşf ve ilhâma dayalı açıklamalara yer vermesi açıkladığı usule bağlı kaldığını göstermektedir.

2. Kuşeyrî işârî te'vile yönelik diğer âlimler tarafından yapılan eleştirileri bildiğinden birçok ayette işârî yorumlarına "işâreten" kaydını düşerek başlamaktadır. Bu tenbih ile okuyucuya, "Bundan sonra okuyacağın yorumlar kendimize has usul, bilgi ve anlayışımıza göre yazılanlardır. Bu gözle okuman gerekir" demek istemiştir. Bu durum zayıf ve uydurma da olsa rivayetleri eserine senetleriyle alan ve okuyucuya, "Ben sana rivayetleri senetleriyle aktarıyorum, kabul edip etmemek sana kalmış" diyen muhaddislerin ve bilgileri senetleriyle nakleden müfessir v.b. âlimlerin anlayış ve tavırlarıyla benzeşmektedir.

3. Mütakellim, fakîh ve filolog müfessirlerin tefsirlerinde kendi alanlarıyla ilgili oluşturulan kavramları ve hadis istilahlarını kullandıkları gibi Kuşeyrî eserinde sūfî terminolojiye ait nefis, kalp, sır, ruh, havâtır, ilham, işâret, müşâhade ve latîfe gibi kavramlara yer vermiştir. Bu kavramların bazıları Kur'an'daki anlamlarıyla kullanılırken, bazılarında da yeni anlamlar yüklenmiştir.

4. Kuşeyrî, eserindeki cihad ve kıtalle ilgili yaptığı yorumlarla özelde sūfîleri/müridleri genelde ise tüm Müslümanları düşmanla ve nefisle mücadelede hep gayretli, canlı, fedakâr olmaya, zorluklara katlanmaya teşvik etmekte, ruhsatlara ve birtakım yanlış te'villere yönelerek mücadeleden kaçmamaya çağırmaktadır.

5. Eserdeki bazı işârî yorumlarla ayetlerin zâhirî anlamları arasındaki bağın zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Mekkî ve Medenî sureler birbirinin devamı olarak Müslüman şahsiyet ve toplumu inşâ etmiştir. Mekke döneminde mü'min şahsiyetin inşâ edildiğini, Medine'de ise bu inşânın devamı olarak gerekli durumlarda savaşın emredildiğini düşündüğümüzde Mekkî surelerde ele alınan

tevhid, iman, ahlak, dünyevileşmeme ve kalp olgunluğu gibi konuların anlam muhtevalarının işârî yorum şeklinde esere yansıtıldığı söylenilebilir. Kuşeyrî'nin açıklamaları sûfî düşünce açısından tutarlılığa sahip olmakla birlikte gerek usul gerekse muhteva olarak diğer âlimlerin eleştiri ve tartışmalarına açık mülahazalardır.

Kaynakça

- Abdulbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbatu Daru'l-Kütübî'l-Mısıryye, Kahire, 1364.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs*, nşr. Husâmu'd-Din el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, 1351.
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, II. Baskı, İstanbul, 1998.
- Ay, Mahmut, "İşari Tefsiri Yeniden Düşünmek", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, 24, "103-148,"
- Bezzâr, Ahmed b. İbrâhîm, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynulah, Âdil b. Sa'd, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1988-2009.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, Kitabevi, çev. Burhan Köroğlu ve diğerleri, İstanbul, 1999.
- Cerrahoğlu, *İsmail, Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh*, nşr. Ahmed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Üçüncü Baskı, Beyrut 1984.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *el-Feyzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Tefsir Usulü, Ankara, 2015.
- Fîruzabâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kub, *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut, Mektebetü'l-İlmiyye, trs.
- Halebî, Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim es-Semin, *Umdetu'l Huffâz fî Tefsîri Eşrâfi'l-Elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.

- Heysemî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr, *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'ul-Fevâid*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ, I-XII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, th. Ahmed Abdullah el-Kuraşî Raslân, Kahire, 1999.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr*, Beyrut, el-Mektebu'l-İslamî, 1948.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1970.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, th. Heyet, Dâru'l-Maârif, Kahire, trs,
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn eş-Şehrezûrî, *Fetâvâ ve Mesâilü İbnis-Salâh*, nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Beyrut 1986.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, nşr. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Dâru'l-Vefâ, III. Baskı, 2005.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Halil Aytânî, IV. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Kuşeyrî, Abdulkerim b. Hevâzin, *Letâfu'l-İşârât*, th. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000,
- Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu Vehbe, XI. Baskı, Kahire, 2000
- Maturîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtu Ehl'i-Sünne*, th. Mecdî Bâslûm, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, I, Baskı, Beyrut, 2005.
- Mevsîlî, Ahmed b. Ali Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, thk. Huseyn Selîm Esed, I-XIV, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs-Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, Şam-Beyrut 1986-1992.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Münâvî, Zeynuddin Muhammed Abdurraûf, *Tabakâtu's-Sûfiyye el-Kevâkibu'd-Durriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sufiyye et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Edîb el-Câdir, Dâru Sâdir, Beyrut, 1999.
- Özel, Ahmet, "Cihad", *DİA*, İstanbul, 1993, VII.

- Öztürk, Mustafa, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.
- ..... *Kur'an ve Aşırı Yorum*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.
- ..... "Cihad Ayetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları", *İslam Kaynaklarında Geleneğinde ve Günümüzde Cihad Çalıştayı*, Kuramer, İstanbul, 2016.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Dördüncü Baskı, Beyrut, 2005.
- Uludağ, Süleyman, "İşârî Tefsir", *DİA*, İstanbul, 2011.
- ..... "Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI.
- Ünsal, Hadiye "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:1, s.135-164.
- Suyuti, Celeleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, thk. Ahmed b. Ali, Daru'l-Hadis, Kahire, 2006.
- Sülemî, Muhammed b. Hüseyin b. Musa el-Ezdî, *Tefsîru's-Sülemî* (Hakâiku't-Tefsîr), th. Seyyid İmrân, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, I. Baskı, Beyrut, 2001.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Komisyon, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut 1984.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, VII. Baskı, Kahire, 2000.
- Zerkeşî, Bedreddin Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm *Menâhilu'l-İrfân*, th. Fevvâz Ahmed Zemerlî, Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut, 1995.

Isharî Te'wil and Qushayri's Interpretation Method of Jihad and Qital Verses

Citation / ©Kılınçlı, S. (2017). Isharî Te'wil and Qushayri's Interpretation Method of Jihad and Qital Verses, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 17 (1), 119-155.

Abstract- *"Isharî/irfânî" (gnostic) te'wil approach is one of the efforts emerged in Islam history in order to understand the Qur'an. Sufis have produced works in ishari style in order to explain that their understanding has its roots in Qur'an and convey their ideas to humans by establishing links with Qur'an verses. In this vision of Sufis, along with respecting the apparent meanings of verses, signs and inspirations coming from heart have directed the te'wil. Although those works are defined as "ishari tafsir" in the later ages, Sufis have named their works as not tafsir but by names like "haqiq, lataif, kashf" in accordance with their te'wil style. 'Lata'if al-Isharat' by al-Qushayri is one of the most well known of these works. Al-Qushayri, in this work, besides explaining verses related with jihad and qital in accordance with their apparent meanings and historical contexts, he interpreted many verses in ishari way. As the greatest enemy of humankind is the nafs inside according to Sufis, they defined the jihad against nafs as the major jihad, and the jihad against enemy as the minor jihad. For this reason jihad against nafs has standed out in al-Qushayri's te'wils. Al-Qushayri also mentioned terms like qalb (heart), nafs, sir (secret) belonging to sufi thought in his interpretations.*

Keywords- *Islamic sufism, sufi, ta'vil, nafs, jihad*